

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

Uloga NVO u prevenciji i zaštiti žrtava trgovine ljudima

-Pravna klinika za suzbijanje trgovine ljudima -

Studenti: Bojović Jelena

Ilić Maja

Profesori: dr Ivana Krstić

mr Bojana Čučković

Beograd, januar 2012. godine

SADRŽAJ:

1. Uvod	3
2. Značaj nevladinih organizacija (NVO) za razvoj svesti o postojanju krivičnog dela trgovine ljudima u Republici Srbiji i saradnja sa državnim organima.....	3
3. Prevencija I značaj NVO u prevenciji	6
4. Prava žrtava- značaj rada NVO u ostvarivanju prava žrtava	10
4. Rehabilitacija	12
4.1. Sklonište	12
4.2. Medicinska pomoć.....	14
4.3.. Psihološka pomoć	16
4.3. Pravna pomoć.....	17
5. Zaključak.....	18
Literatura	20

1. Uvod

Istraživanjem o nevladinim organizacijama, želele smo da ukažemo na njihov značaj i uticaj na svest stanovništva i rad državnih organa.

Rad je jednim delom usresređen na sam odnos saradnje državnih organa i nevladinih organizacija i na probleme koji postoje u samoj toj saradnji.

Naravno, radom smo želele da ukažemo i na sam rad nevladinih organizacija i nedostatke u organizovanju programa pomoći i zaštite žrtvama trgovine ljudima i samom funkcionisanju nevladine organizacije.

Za izradu ovog istraživanja koristile smo raznoliku literaturu potpisanu kako od pojedinačnih autora, tako i od nevladinih i međunarodnih organizacija, međutim do velikog broja korisnih informacija došle smo iz neposredne komunikacije sa predstavnicama nevladinih organizacija Astre i Atine.

2. Značaj nevladinih organizacija (NVO) za razvoj svesti o postojanju krivičnog dela trgovine ljudima u Republici Srbiji i saradnja sa državnim organima

Nastanak NVO Astra vezuje se još za sredinu 90-ih godina. Inicijalni događaj koji je rezultirao formiranjem Astre bilo je ubistvo makroa koji su izvršile dve devojke kada ih je taj makro (iz Novog Pazara) prodao drugom makrou (sa Kosova). Jedna devojka je skočila kroz prozor a druga je pobjegla.

Nekoliko žena iz feminisričke grupe "ŽENE" zainteresovale su se za ovaj slučaj kao i za celokupan problem trgovine ljudima. Prva aktivnost je bila potraga za tim devojkaama kako bi im se pružila pomoć. Jedna od njih je pobjegla a druga je osuđena na osam godina zatvora bez želje za bilo kakvom pomoći.

Ova grupa žena 1998. godine dobija je poziv preko Fonda za otvoreno društvo da prisustvoje međunarodnom seminaru o trgovini ženama koji je bio angažovan od strane NVO La Strada u Budimpešti.

Godinu dana kasnije dobijaju poziv od NVO La Strada da prisustvuju edukaciji o sex trafikingu u Amsterdamu. To ih je podstreklo da sakupe podatke o ovoj pojavi u Republici Srbiji (RS), ali u policijskoj arhivi takvi podaci nisu postojali što je potvrdila i policija. Tada je nastala

ideja o anti-sex-trafikingu u okviru Asocijacije za žensku inicijativu (AŽIN). Ovu ideju su Marija Komadinić, Lidija Vasiljević i Sandra Ljubinković uobličile u projekat ASTRA.

Prva aktivnost Astre pod okriljem AŽIN bilo je distribucija filma “Kupljena pa prodana” u nekoliko škola i na različitim televizijskim stanicama, kao i prikupljanje podataka o poznavanju problema trgovine ženama kod stanovništva u Republici Srbiji.

Krajem 2001. godine došlo se do zaključka da se Astra dovoljno osnažila i osamostalila da postane samostalna NVO specijalizovana za jednu određenu oblast delovanja. Shodno tome Astra je zvanično bila registrovana u aprilu 2002. god. Cilj Astre, iz razloga što je Republika Srbija zemlja porekla tako i zemlja tranzita i destinacije žrtava, jeste da bude jedan od centara u lancu pomoći žrtvama trgovine u saradnji sa drugim NVO i Vladinim telima.

Sam nastanak ove nevladine organizacije pokazuje koliko su članovi iste bili nekoliko koraka ispred državnih organa po pitanju svesti o postojanju krivičnog dela trgovine ljudima. Prve značajne korake, po pitanju ovog problema, država čini 2001. godine kada potpisuje Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i prpratne protokole: Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i decom i Protokol protiv krijumčarenja migrantima kopnom, morem i vazduhom.

Prvu saradnju država i nevladine organizacije po pitanju ovog problema ostvaruju osnivanjem već sledeće godine od potpisivanja ove važne konvencije, 2002. godine, osnivanjem Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima. Ovaj tim okuplja predstavnike: državnih organa, nevladinih organizacija (Astra, Viktimološko društvo Srbije, Beosupport, Atina...), međunarodnih organizacija, Crvenog krsta i Saveta za prava deteta. Zadaci Republičkog tima su:

1. Prevencija i edukacija,
2. Pomoć i zaštita žrtava,
3. Borba protiv trgovine decom i
4. Koji se odnose na pravosuđe i policiju.

Ideja je da svaka od četiri osnovane grupe radi svoj zadatak. Posao nevladinih organizacija jeste obezbeđivanje smeštaja žrtvi, dok policija ima ulogu tu da prva stupi u konrakt sa žrtvom, a kasnije da poveže žrtvu sa centrom za socijalni rad.

Problem što ovaj idejni projekat nije profunkcionisao jeste to što zadaci i odgovornost članova Republičkog tima nisu definisani Strategijom, niti bilo kojim drugim obavezujućim aktom, takođe nije ni preciziran odnos Republičkog tima sa Službom za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima koja je osnovana dve godine kasnije, 2004. godine.

Osnivanjem Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima¹ (Služba) trebalo je da se reše niz pitanja koja su vezana za položaj same žrtve s obzirom na to koji su poslovi i zadaci definisani u Pravilniku o sistematizaciji poslova i zadataka Zavoda za vaspitavanje dece i omladine u Beogradu, a odnose se na rad Službe². Međutim, dolazimo do toga da ova Služba u svom radu ima niz propusta. Pre svega zbog nedostatka broja zaposlenih³, nestručnosti osoblja po pitanju određenih oblasti izostaju i rezultati ove Službe. Upravo zbog ovih nedostataka, Služba⁴ je primorana da se obraća nevladinim organizacijama i to najčešće kako bi zatražila pomoć smeštaja za žrtvu u skloništu i pomoć pravnih timova nevladinih organizacija.

Nevladine organizacije izlaze u susret Službi tj. žrtvi i pružaju joj potrebnu pomoć. Međutim, odnos između NVO i Službe kao i sam proces kroz koji žrtva prolazi od trenutka kada bude locirana je nedefinisan. Žrtva, koja se nalazi u policiji, trebalo bi da bude preuzeta od Službe i da nakon preuzimanja Služba pruži svu pomoć koja je propisana Pravilnikom. Kada Služba dođe do neke donacije, ona ne poziva nevladine organizacije, čak ni da ih obavesti da je otkrivena nova žrtva trgovine ljudima, ali zato u većini slučajeva, upravo zbog nemanja finansijske potpore, Služba se obraća NVO za pomoć.

Ovoliki nesklad između Službe i naročito NVO Astra, nastao je 2004. godine nakon raspada vrlo dobrog projekta koji je, nažalost, funkcionisao samo šest meseci, a to je Centar za koordinaciju i savetovanje-Mobilni tim. Ovaj tim su činili predstavnici socijalne zaštite i NVO. Zadatak ovog tima je bio identifikovanje žrtava i procena njihovih potreba kao i koordinacija svih aktivnosti vezanih za pomoć i podršku žrtvi.

Problemi koji su doveli do raspada ovog Mobilnog tima jesu finansiranje, nemogućnost delovanja na celoj teritoriji Republike Srbije, ali pre svega nedefinisane uloge i granice delovanja NVO i Službe.

¹ Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima osnovana je pri zavodu za vaspitavanje dece i omladine u Beogradu.

² Poslovi koji su predviđeni ovim Pravilnikom su:

1. Identifikovanje žrtve po prijavi slučaja od strane policije,
2. Upoznavanje sa žrtvom i obaveštavanje o njenim pravima i programu pomoći koji može da joj se pruži,
3. Odvoženje u Sklonište ili do grada u kojem je živela,
4. Stupanje u kontakt sa Centrom za socijalni rad,
5. Obnavljanje kontakta sa policijom kako bi bila u toku sa novim dešavanjima po pitanju toka slučaja,
6. Saradnja sa sudskim organima,
7. Obezbeđuje žrtvi pratnju na suđenjima,
8. Ostvaruje saradnju sa ambasadama,
9. Ostvaruje saradnju sa obrazovnim ustanovama,
10. Ostvaruje saradnju sa nevladinim organizacijama i
11. Pravi individualan plan reintegracije žrtve.

³ Služba ima samo dve zaposlene osobe.

Iako je donet Memorandum o saradnji kako Službe sa NVO Astra, tako i Službe sa NVO Atina, nije rešen problem nepostojanja stručne razmene i zajedničkog planiranja kao i realizacija podrške.⁵ S tim što je taj Memorandum obavijen velom tajni, jer nije iznet u javnost, tako da osim njih niko ne zna sadržinu istog, što dodatno doprinosi njihovom neskladu i nesaradnji.

Nešto što je pozitivno i što treba istaći jeste saradnja policije, u poslednje vreme, sa nevladinim organizacijama, naročito sa NVO Astra. Česti sastanci i konsultacije koje obavljaju predstavnici policije i nevladinog sektora doprinose boljim rezultatima kako u otkrivanju žrtve trgovine ljudima, tako i u njenom zbrinjavanju.

Rad NVO sa policijom je veoma bitan kako bi se predstavnici policije senzibilisali, jer su se u prošlosti vrlo često javljali primeri lošeg ophođenja policajaca prema žrtvi (dešavalo se da ako se žrtva sama ne deklariše kao žrtva po privođenju, ona biva gonjenja zbog prostitucije ili ako je strani državljanin deportovana), čak je proces obaveštavanja Službe i Centra za socijalan rad od strane policije dugo trajao, a za sve to vreme žrtva se oseća nebezbedno i nije joj ukazana hitna medicinska pomoć.

3. Prevencija i značaj NVO u prevenciji

Prevencija je vrlo važna u suzbijanju trgovine ljudima. Aktivnostima koje bi imale preventivan značaj povećala bi se svest i značaj trgovine ljudima, a samim tim bi nastala, bar kod određenog broja ljudi, veća opreznost.

Mnogo veći značaj prevencija bi imala da potiče od strane države i državnih organa i može se reći da je država učinila, a i čini neke aktivnosti po pitanju prevencije. Neke od aktivnosti koje se mogu uvrstiti u državne preventivne aktivnosti su: održavanje okruglih stolova i tribina na kojima su učestvovali Kancelarija nacionalnog koordinatora, policija i drugi državni organi, Savet za borbu protiv trgovine ljudima održao je raspravu povodom ove teme u Narodnoj skupštini, snimljen je i film o ovoj temi, dok Koordinator održava internet stranicu na društvenoj mreži koja je posvećena trovini ljudima i otvoren je SOS telefon.

Čini se da sve ovo nikako nije dovoljno, pa prevenciju pružaju i nevladine organizacije, neke su i najpoznatije po prevenciji, poput NVO Astra, dok neke vrlo malo polažu na prevenciju i njihov rad je usmer ka pružanju različitih vrsta pomoći žrtvama, poput NVO Atina.

⁵ S. Kljajić, V. Jovanović, „Analiza funkcionisanja Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima“, Beograd, januar 2011. godine

Pošto je NVO Astra najveći deo rada usresredila na prevenciju, ona ima i najviše različitih programa ove vrste.⁶ Astra je organizovala veliki broj kampova, tribina, predavanja, vršila je obuku vršnjačkih edukatora na temu trgovine ljudima u cilju da se mladima skrene pažnja na sve opasnosti koje ovaj problem nosi, ali i da se ukaže i na mogućnosti prevencije i zaštite koje im stoje na raspolaganju.

Neke od tih su i radionica na temu trgovine ljudima pod nazivom “Omladinski kamp za zakonitost” koja je održana u Niskoj Banji u junu 2011. godine. Ideja treninga je bila edukacija, jačanje i informisanje 16 Omladinskih NVO iz Srbije.

Povodom Međunarodnog dana ukidanja ropstva (2.decembar.) Astra je 2009.godine organizovala nagradni konkurs za mlade na temu trgovine ljudima pod nazivom “Žene nisu meso”, ”Deca nisu roblje”, “Ljudi nisu roba”.

Pošto su srednjoškolci i osnovci procenjeni kao grupa sa povećanim rizikom, Astra je našla za shodno da se deca i mladi upoznaju sa problemom trgovine ljudima ali i načinima prevencije i zaštite. Rad u radionicama podstiče aktivan pristup o problemu trgovine ljudima. Učestvovanjem u radionicama kroz dijalog mladi su bili u prilici da prepoznaju potencijalno opasne situacije i da se od istih zaštite. Učesnici u radionicama su učenici srednjih škola, studenti, ali i štićenici domova za decu bez roditeljskog staranja. Štićenici u domovima su posebno rizična grupa i potencijalne žrtve na koje treba obratiti posebnu pažnju, pa se zato preduzimaju i posebne aktivnosti prema njima u okviru NVO Astra.

Razgovori sa štićenicima se vode radi otkrivanja šta je to ono čime bi se bavili i pomaganje u pronalaženju željenog posla. Jedan deo radionica je odvojen i za ohrabrivanje za samostalan život.

Počevši od 2003. godine NVO Astra je organizovala niz treninga i seminara za obuku predstavnika državnih institucija tako i predstavnika nevladinog sektora (pogranične policije, gradskih sudija za prekršaje, ministarstvo prosvete i sporta, odeljenje za javni red i mir SUP Beograd).

Tokom istraživanja NVO Astra je došla do zaključka da je veliki broj žrtava dolazi u kontakt sa lekarima koji takve osobe ne prepoznaju kao žrtvu trgovine ljudima i zato seminari imaju za cilj da lekare obuče i senzibilišu kako bi ih prepoznali i prijavili slučaj trgovine ljudima. Iz tog razloga je NVO Astra i videla potrebu da se lekari edukuju.

NVO Astra je takođe održala niz treninga o problemu trgovine ljudima za pripadnike pogranične policije, stavljajući naglasak na policijsku proceduru u vezi sa rešavanjem tog

⁶ Trgovima ljudima u RS, izveštaj za period 2000 – 2010, Astra, Beograd 2011.

problema kao i na saradnju policije sa drugim Vladinim institucijama i nevladinim organizacijama. Predavači su bili pripadnici MUP-a i NVO Astre.

Ova NVO smatra da se sa preventivnim i edukativnim delovanjem mora početi u okviru obrazovnog sistema jer škola pored nastavne ima i vaspitnu ulogu u razvoju kao i u osamostaljivanju mladih.

Astra je održala niz treninga za prosvetne radnike, psihologe i pedagoge koji su zaposleni u srednjim školama a koje se nalaze širom Republike Srbije. NVO Astra je 2007. godine održala predavanje o osnovnim pojmovima problema trgovine ljudima za profesore građanskog vaspitanja u Beogradu.

Godine 2005. Astra je održala trening za novinare sa ciljem senzibilisanja javnosti u problemu trgovine ljudima.

Učesnici treninga su predstavnici lokalnih medija iz 5 gradova Niša , Novog Sada Beograda, Novog Pazara, Podgorice.

NVO Astra je održala više treninga za edukaciju predstavnika pravosuđa stavljajući akcenat na sudije i javne tužioce koji vode postupak za trgovinu ljudima. Od 2002.godine veliki broj predstavnika pravosuđa je obučen kako da postupa u slučajevima trgovine ljudima. Kada je reč o maloletnim učiniocima krivičnih dela, a koji su žrtve trgovine ljudima sudije treba da budu obučene tako što će proći posebnu obuku. Oni moraju da poseduju posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivično pravne zaštite maloletnika.

Najveći deo svojih aktivnosti NVO Astra povećuje podizanju svesti javnosti, jer društvo u celini- građani i državni organi nisu bili svesni ovog problema i potrebe da se on spreči.

Kao rezultat akcije podizanja svesti javnosti usledile su kampanje:

1. Godine 2002. Kampanja “ Otvori oči” ,
2. Godine 2004. Kampanja “Postoji izlaz” ,
3. Godine 2005. “ Spasimo decu od trgovine ljudima” ,
4. Godine 2006. “Trgovina decom, naša stvarnost” i
5. Godine 2008. “Gole činjenice”

Astra SOS telefon počinje sa radom 2002. godine i predstavlja direktnu pomoć žrtvama trgovine ljudima. Na teritoriji Republike Srbije je prvi SOS telefon specijalizovan za pružanje pomoći žrtvama i prevenciju trgovine ljudima.

SOS telefon ima i preventivnu funkciju, naime putem njega se dobijaju informacije koje se tiču školovanja ili rada u inostranstvu. Ovim putem vrši se i provera legalnosti poslodavca, destinacije i ugovora o radu koji su ponuđeni. U Republici Srbiji ovaj vid prevenciji jedino obezbeđuje Astra. Telefon je dostupan 24h sedam dana u nedelji.

Astra SOS telefon se realizuje kroz :

1. Primarne aktivnosti (direktna pomoc žrtvam)
2. Sekundarne aktivnosti (saradnja sa institucijama i drugim organima).

Kada govorimo o ukupnom broju primljenih poziva tokom devet godina najčešće se radilo o direktnom kontaktu sa klijentom. Pored klijenata veliki broj poziva je od strane građana. Takođe zabeležen je i podatak da su Astru pozivali i trgovci kako bi došli do podataka o žrtvi.

Prvu grupu poziva čine pozivi koji su u direktnoj vezi sa trgovinom ljudima (prijava o trgovini, prijava lokacije, prijava žrtve ili trgovca) i oni predstavljaju 63% od ukupnog broja poziva. Druga grupa poziva koji čine 15,74% od ukupnog broja poziva jesu preventivno-edukativni pozivi kao što su: pozivi koji se odnose na informacije o Astri, o odlasku u inostranstvo, o agencijama koje posreduju pri zapošljavanju. Post festum pozivi podrazumevaju pozive koji su ostavareni sa osobama koje treba da se izbave iz lanca trgovine ljudima i kojima se pruža različita pomoć. Treća grupa poziva se odnosi na ostale pozive čiji udeo u ukupnom broju poziva iznosi 21,12 %. Od 2002. do 2011. godine putem Astra SOS telefona identifikovano je 387 žrtava trgovine ljudima.⁷

Poslednja akcija NVO Astra po pitanju prevencije bila je u decembru 2011. godine kada je u saradnji sa jednim mobilnim operaterom iz Srbije prikupljen novac u visini od 2 miliona dinara. Takođe ovaj mobilni operater je bio aktivirao na mesec dana kratak SMS broj, gde je poruka koštala 50 dinara i na taj način prikupio dodatna sredstva za prevenciju trgovine ljudima.

Mnogo bolja prevencija i veći značaj bi imala kada bi se vladin i nevladin sektor ujedinili po pitanju takvih aktivnosti. Međutim i u ovoj oblasti izostaje saradnja ova dva sektora. Konkretno, u dva primera ćemo objasniti kako bi saradnja ova dva sektora mogla da da dobre rezultate:

1. Kampanje⁸ koje je NVO Astra napravila, nisu mogle da se emituju na televizijama sa nacionalnom frekvencijom zbog nedostatka novca za reklamiranje, pa čak ni na Javnom servisu, koji finansiraju građani-u saradnji sa državom verovatno bi se našao neki zajednički jezik koji bi omogućio ovo emitovanje;

⁷ Trgovina ljudima u Republici Srbiji, Izvestaj NVO Astra za period 2000-2010, Beograd 2011. str. 363.

⁸ Godine 2002. Kampanja "Otvori oči", Godine 2004. Kampanja "Postoji izlaz", Godine 2005. "Spasimo decu od trgovine ljudima", Godine 2006. "Trgovina decom, naša stvarnost" i Godine 2008. "Gole činjenice"

2. NVO Astra je imala ideju da kroz obrazovne ustanove-škole održava predavanja koja bi približila deci i omladini ovo krivično delo, bila je potrebna saglasnost ministra prosvete koja nije dobijena.⁹

4. Prava žrtava- značaj rada NVO u ostvarivanju prava žrtava

Republika Srbija nije usvojila jedan sveobuhvatan akt za borbu protiv trgovine ljudima koji bi uključio mere za obezbeđivanje pomoći žrtvama i sredstva za njihov oporavak. Ovakve mere nalaze se u Strategiji za borbu protiv trgovine ljudima kao i u Nacionalnom planu akcije za borbu protiv trgovine ljudima i naravno Ustavu.

Iako je nizom prethodno navedenim aktima, a naročito Ustavom zagarantovan niz prava poput prava na pravnu pomoć, pravao da žrtva bude obavještena o procesnim pravima..., a u stvari, nekako se često sva ta obavještenja i upozorenja o njenim pravima izostave od strane državnih organa. Pošto predstavnici državnih organa, a tu na prvom mestu mislimo na Službu, policiju i Centar za socijalni rad, ne odrade svoj posao kako treba, na scenu stupaju nevladine organizacije koje ukazuju žrtvi koja su njena prava i kako da se na dalje ponaša u svom tom procesu. Često žrtvama, NVO budu ruka spasa i pokazalo se da one imaju veće poverenje u njih u odnosu na državne organe.

Prema Protokolu za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i decom države treba da razmotre preduzimanje mera kojima će osigurati fizički, psihički i društveni oporavak žrtve i to u saradnji sa nevladinim sektorom i državnim, relevantnim organima.¹⁰ Ovaj protokol ne precizira kako bi taj sistem trebalo da funkcioniše.

Usled izostanka državnog organizovanja po pitanju pomoći žrtvama, direktnu pomoć žrtvama trgovine ljudima u Republici Srbiji pruža nevladin sektor i to NVO Astra, NVO Atina, Novosadski humanitarni centar, a do oktobra 2010. godine nakon osam godina pomaganja žrtvama trgovine ljudima, NVO Savetovanište za borbu protiv nasilja u porodici u okviru kojeg postoji sklonište, prestalo je da stavlja na raspolaganje svoje usluge.

S obzirom da je žrtva trgovine ljudima ulaskom u lanac trgovine ljudima bila izložena kako psihičkom, tako i fizičkom, ali vrlo često, možda i najčešće seksualnom nasilju, potreban je dug oporavak koji podrazumeva različite mehanizme koji su podobni da pomognu žrtvi. Nvladine organizacije upravo pružaju žrtvi takve mehanizme i pomažu joj da prebrodi situaciju u kojoj se našla, ali i uz saradnju žrtve dođu do najboljih rešenja koja će omogućiti žrtvi bolji život.

⁹ Izvor- razgovor sa predstavicom NVO Astra

¹⁰ PROTOKOL ZA PREVENCIJU, SUZBIJANJE I KAŽNJAVANJE TRGOVINE LJUDSKIM BIĆIMA, NAROČITO ŽENAMA I DECOM, KOJI DOPUNJAVA KONVENCIJU UJEDINJENIH NACIJA PROTIV TRANSNACIONALNOG ORGANIZOVANOG KRIMINALA, *Sl. glasnik SRJ- Međunarodni ugovori br. 6/2001, čl. 6 stav 3.*

Psihičko stanje žrtava varira, pa je različitim žrtvama potrebna i različita pomoć. Neka od obeležja žrtve nakon izlaska iz lanca jesu: strah, nepoverljivost i problem uspostavljanja kontakta, negiraju traumatske događaje koje su preživeli, imaju negativno mišljenje o sebi, ali vrlo često žrtve postaju i zavisnici od narkotika i alkohola.¹¹

Fizička, psihološka zaštita, hitna medicinska nega i urgentna socijalna podrška samo su prvi koraci na putu dugotrajnog procesa oporavka žrtve.

U teoriji se najčešće prepoznaju tri faze kroz koje prolaze žrtve trgovine ljudima, a koje ima obezbeđuju uglavnom nevladine organizacije:

1. Hitna intervencija:
 - Sklonište/alternativni smeštaj
 - Hitna medicinska pomoć
 - Psihološka pomoć
2. Rehabilitacija:
 - Smeštaj u sklonište za oporavak
 - Materijalna pomoć
 - Pravna pomoć
 - Medicinska pomoć
 - Psihološka pomoć
3. Reintegracija:
 - Oporavak sistema vitalnih vrednosti
 - Porodična reintegracija
 - Ekonomska reintegracija
 - Kulturna reintegracij
 - Reintegracija u zajednici
 - Ostvarivanje zakonskih prava

Prema Konvenciji Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima svaka država ugovornica treba da obezbedi hitan smeštaj, hitnu medicinsku pomoć, usluge prevođenja ukoliko je to potrbno, savetovanje i informisanje o njihovim zakonskim pravima.¹²

Dražava nema sklonište niti obezbeđuje alternativni smeštaj za urgentno zbrinjavanje žrtava. Često se dešava da te žrtve nakon pronalaženja sate i sate provode u pritvorskim jedinicama policije. Samim tim one nisu ni medicinski zbrinute, tako da država u prvom trenutku, kada je žrtvi najpotrebnija, ostaje nemoćna.

¹¹ Socijalna inkluzija žrtava trgovine ljudima, Slađana Jovanović, Dragan Ćuk Mllankov, Marijana Savić, Sanja Kljajić, Nada Šarac, Beograd 2009.

¹² Zakon o potvrđivanju Konvencije saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, (*"Sl. glasnik- Međunarodni ugovori, br. 19/2009"*) čl. 12.

4. Rehabilitacija

Rehabilitacija je primena metoda psiho-fizičke i socijalne pomoći pojedincima sa bilo kojim hendikepom kako bi bili u mogućnosti da na najbolji način samostalno povrate izgubljene sposobnosti i uključe se u život uprkos teškoćama koje imaju. Savremeni pristup rehabilitacije oslanja se na osnaživanje osoba za korišćenje njihovih najboljih kapaciteta i sposobnosti što zahteva timski rad stručnjaka različitog profila, a posebno socijalnih radnika kada je u pitanju socijalna rehabilitacija.¹³ Rehabilitacija podrazumeva ponovno osposobljavanje za samostalan život žrtve trgovine ljudima. Osposobljavanje žrtve za reintegraciju u porodicu, u životnu i radnu sredinu.

Rehabilitacije žrtve treba da sadrži pre svega smeštaj u sklonište ili sigurnu kuću, obezbeđenje medicinske i psihološke pomoći, kao i zaštitu prava koja im po zakonu pripadaju i profesionalno osposobljavanje i edukaciju.

Ovakva pomoć žrtvama izostaje od strane državnih organa, da li zbog nedostatka finansijskih sredstava ili zbog nedovoljne organizovanosti. S toga, nevladine organizacije imaju pune ruke posla oko žrtava. Nije ni to problem, jer međunarodni akti govore o tome da državni organi treba da pružaju pomoć žrtvi u saradnji sa nevladinim sektorom, ali je problem što ta saradnja vrlo često izostaje, pa same nevladine organizacije dolaze do žrtava, bez da ih je neko obavestio ili čak poslao žrtvu kod njih.

4.1. Sklonište

Prvo sklonište za žrtve trgovine ljudima nastalo je 2002. godine i ono je trajalo do oktobra 2010. Ono je postojalo u okviru Savetovališta za žrtve od porodičnog nasilja. Danas postoje nekoliko skloništa u Republici Srbiji a to su: Sklonište NVO Atina (Privremena kuća) koje se nalazi u Beogradu, u Novom Sadu je 2011. Godine otvoreno Sklonište u saradnji NVO Novosadski humanitarni centar sa Centrom za socijalni rad grada Novog Sada, a sve uz podršku Zajdnčkog programa UNHCR-a, UNODC-a I IOM-a, dok sva ostala skloništa, kao što je Prihvatište u Vranju i Nišu, rade u okviru određenih ustanova koje pružaju pomoć osobama ometenim u razvoju ili kada je u pitanju smeštaj dece, ona se smeštaju u Domovima za decu bez roditeljskog staranja (kao što je slučaj sa jednim prihvatilištem u Beogradu).

Mešanje žrtava trgovine ljudima sa žrtvama porodičnog nasila, osobama ometenim u razvoju ili čak i sa decom koja su žrtve u ustanovama, ne može nikako dati dobre rezultate. Tu

¹³ Wikipedia, „Rehabilitacija“, dostupno na <http://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%A0%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%B1%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0>

pre svega izostaje puno posvećivanje pažnje određenoj žrtvi, a zatim i nemogućnost pravljenja i sprovođenja adekvatnog programa rehabilitacije i reintegracije.

S druge strane, smeštanje dece u Domovima bez roditeljskog staranja stvaraju veliki rizik da se to dete ponovo vrati na ulicu.

Privremena kuća.¹⁴ Program privremene kuće realizuje se od aprila 2004. Godine na teritoriji Beograda. Ovaj program korisnicama nudi smeštaj, hranu ali i različite alternativne vidove usluga u socijalnoj inkluziji. Tu pre svega ubrajaju se: regulisanje građansko-pravnog statusa, kursevi opismenjavanja, medicinska pomoć, psihološka pomoć (individualna ili grupna), pravno savetovanje, pomoć vezana za obrazovanje, u pronalaženju poslova (pisanje CV, priprema za poslovni intervju...).

Ulazak u privremenu kuću.¹⁵ S obzirom da ovakav vid smeštaja ne obezbeđuje stalni nadzor, postoje neki uslovi koji moraju biti ispunjeni za ulazak u ovakvu kuću. Pre svega kuća je namenjena ženama i devojkama iznad 16 godina starosti. U nekim slučajevima primaju se i osobe koje imaju 15 godina ukoliko je procena organa starateljstva takva. Za osobe koje nisu punoletne pribavlja se i saglasnost roditelja kako bi mogle da borave u ovakvom smeštaju. Karakteristično za privremenu kuću, osim što nije moguć smeštaj muškaraca i dečaka, jeste i to da ova kuća nije namenjena ni osobama sa mentalnim problemima, težim oblicima invaliditeta i zavisnicima. Ovakvim licima je onemogućeno smeštanje u privremenim kućama iz razloga što takav smeštaj ne raspolaze specifičnim programima koji su podobni za njih, ali i nedostatkom resursa, sa druge strane smeštaj ovakvih lica remetio bi reintegraciju drugih korisnika ove usluge.

Pravila privremene kuće.¹⁶ Kako bi što bolje funkcionisala privremena kuća određena su pravila koja moraju biti poštovana od strane svih korisnika ove usluge. Pod tim pravilima spadaju:

- Zabrana konzumiranja lakih i teških narkotika i alkohola u prostorijama privremene kuće,
- Zabranjeno je svesno odavanje adrese privremene kuće,
- Svaka korisnica se ulaskom u Privremenu kuću obavezuje da neće ugrožavati svoju bezbednost i bezbednost ostalih korisnica i sigurnost prostora.

¹⁴ Socijalna inkluzija žrtava trgovine ljudima, Slađana Jovanović, Dragan Ćuk Milankov, Marijana Savić, Sanja Kljajić, Nada Šarac, Beograd 2009.,

¹⁵ ibidem

¹⁶ ibidem

Najveći problem koji trenutno postoji jeste taj da ne postoji nijedno Sklonište za muškarce, osobe koje su zavisne od droge ili alkohola i sa psihičnim problemima, kao ni Sklonište koje bi isključivo primalo decu žrtve trgovine ljudima.

Muškarci kao i deca, jedino što mogu da koriste, jeste program Otvorenog kluba u okviru NVO Atina.

Reintegracioni centar/otvoreni klub.¹⁷ Karakteristično za ovaj program jeste da je on prvi program ovakvog tipa u regionu. NVO Atina ga sprovodi u delo od avgusta 2004. Godine i to u Beogradu. Takođe za ovaj program karakteristično je i to da je on osmišljen uz pomoć i podršku bivših i aktuelnih korisnica raznih programa NVO Atine. U okviru ovog programa korisnicima nude se različite vrste aktivnosti i pomoći:

- Individualno i grupno pravno savetovanje i pomoć,
- Pomoć u formalnom obrazovanju,
- Alternativne obrazovne i kreativne programe,
- Programe ekonomskog osnaživanja i zapošljavanja,
- Obuku korisnika za učestvovanje u grupama iskustvene podrške,
- Obuku korisnika za izvođenje edukativnih programa sa različitim ciljnim grupama.

Program je tako koncipiran da omogućava korisnicima i prostor za neformalno okupljanje i druženje. A namenjen je korisnicima koji su izašli iz programa za primarno zbrinjavanje, ali im je potrebna sistematična podrška u socijalnoj inkluziji. Program ne sadrži uvek iste aktivnosti, već se menja u zavisnosti od potreba i želja korisnika. Takođe otvoreni klub poseduje biblioteku, video i audio materijale, kompjutere i u njemu se odtjavaju različite kulturne aktivnosti, projekcije filmova, predavanja...

NVO Astra iako nema Sklonište ona svakodnevno radi sa žrtvama trgovine ljudima na njihovom osposobljavanju, osnaživanju i osamostaljivanju tako što ima omogućava psihološke tretmane, edukaciju i pomoć na svaki drugi način koji je žrtvi potreban , a koji će dati gore navedene rezultate.

4.2. Medicinska pomoć

Žrtve trgovine ljudima obično su pogođene: visokim rizikom infekcije, često pate od posledica fizičkog, psihičkog i seksualnog nasilja, zavisnošću od alkohola i droge, neželjenom trudnoćom, stoga im je neophodna medicinska pomoć u najkraćem mogućem roku.

¹⁷ NVO Atina, dostupno na http://www.atina.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=5&Itemid=9

Ustav RS od 2006. godine garantuje pravo na zdravstvenu zaštitu svakome, dok pravo na socijalnu zaštitu pripada samo državljanima Republike Srbije.¹⁸ Takođe prema Zakonu o zdravstvenoj zaštiti, zabranjuje se diskriminacija pacijenata po bilo kom osnovu.¹⁹ Zakon takođe određuje koje su to grupe koje su privilegovane u dobijanju zdravstvene zaštite, gde se novim izmenama i dopunama zakona ubrajaju i žrtve nasilja u porodici i žrtve trgovine ljudima.²⁰

Iako im je garantovana medicinska pomoć, a naročito što je svima garantovana hitna medicinska pomoć, često se dešava da žrtva uopšte ne dobije adekvatnu uslugu u državnim zdravstvenim ustanovama.

Pošto lekari u državnim ustanovama odbiju da ukažu lekarsku pomoć ili samo ukažu u prvom trenutku bez kontinuiranog vođenja slučaja pacijenta²¹, NVO obezbeđuju žrtvama preglede u privatnim ordinacijama, gde im se ukazuje adekvatna pomoć.

Upravo zbog ovoga žrtve koje su domaći državljani obraćaju se za pomoć NVO, dok strani državljani se obraćaju NVO pre nego državnim ustanovama iz dva razloga: jezička barijera i poverenje.

Međutim, iako im je ukazana adekvatna zdravstvena zaštita, često žrtvama nije obezbeđena validna dokumentacija koja bi bila relevantan dokaz na sudu.

Kao pozitivna strana pružanja pomoći žrtvama treba istaći i dobru saradnju nevladinih organizacija i Instituta za sudsku medicinu, naročito je pozitivno to što se njihovi nalazi mogu

¹⁸ Ustav RS od 2006 godine, „Sl. Glasnik RS“, br 98/2006, čl. 68 i 69.

¹⁹ Zakon o zdravstvenoj zaštiti, „Sl. glasnik RS“, br. 107/2005, 72/2009-dr.zakon, 88/2010, 99/2010 i 57/2011, čl.

20

²⁰ „Друштвена брига за здравље, под једнаким условима, на територији Републике остварује се обезбеђивањем здравствене заштите групација становништва које су изложене повећаном ризику обољевања, здравственом заштитом лица у вези са спречавањем, сузбијањем, раним откривањем и лечењем болести од већег социјално-медицинског значаја, као и здравственом заштитом социјално угроженог становништва.“, Zakon o zdravstvenoj zaštiti, „Sl. glasnik RS“, br. 107/2005, 72/2009-dr.zakon, 88/2010, 99/2010

i 57/2011., čl. 11.

²¹ Slučaj. Devojka koja je sa 14 godina došla kao izbeglica bez ikoga i koja počinje da radi u kafani u kojoj upoznaje ženu koja joj nudi posao, smeštaj i dobru zaradu kod prijatelja u Beogradu. Međutim, ipak devojka završava u lancu trgovine ljudima. Nakon što je izbačena iz lanca, devojka je bila sa velikim zdravstvenim problemima. Veliki broj teških hroničnih problema, ali i gangrena koja je zahvatila ruku, bili su i više nego dobar razlog za državna ustanova ukaže pomoć toj devojci. Međutim devojku odbijaju sve zdravstvene ustanove i tek asistencijom NVO Atina devoci je amputirana ruka u Institutu za ortopedsko-hirurške bolesti „Banjica“, a kasnije joj je obezbeđen i oporavak u rehabilitacionom centru, ali uslov je bio da se potpiše Memorandum sa NVO Atina kako bi ona preuzela odgovornost za ponašanje devojke.

koristiti kao relevantni na sudu. NVO Astra saraduje sa Studentskom poliklinikom u Beogradu gde se besplatno mogu obavljati testovi na HIV/AIDS i hepatitis B i C uz stručne konsultacije.

4.3.. Psihološka pomoć

Što se tiče pružanja psihološke pomoći, iako NVO u svojim izveštajima navode ovu pomoć, ona nije pružena žrtvi u punom kapacitetu. Često žrtve na početku dobiju određeno zbrinjavanje u ovom smislu, ali tu nema kontinuiranog rada i najčešće se sve završava na davanju medikamenata od strane psihijatra i ako su nevladine organizacije propisale programe kako pomoći žrtvi da se izbavi iz psiholoških i psihičkih problema.

Program NVO Atina²²:

Prvih nedelja i meseci radi se na rešavanju problema koji je i doveo da osoba postane žrtva trgovine ljudima i na određivanju konkretnog programa koji je adekvatan toj osobi. Realizacija određenog programa prati se iz nedelje u nedelju, evaluacija korisnika, ali se i rešavaju problemi koji nastanu u toku sprovođenja programa. Važno je napomenuti da su osobe angažovane u NVO Atina, korisnicima dostupni 24 sata dnevno.

Susreti sa korisnicima usluga su, u početku, na nedelju dana, kasnije nastaje sve manja potreba za tim, tako da se oni proređuju. Iskustvo zaposlenih u NVO Atina koji pružaju pomoć korisnicima, je takvo da se obično ti korisnici nakon oporavka vraćaju u NVO, ali sada sa drugim ciljem, a to je pomoć u radu sa drugim žrtvama trgovine ljudima.

Psiholozi u okviru NVO Atina osmišljavaju različite radionice koje treba da pomognu žrtvama u suočavanju sa psihološkim problemima karakterističnim za period reintegracije. Radionice se bave “temama identiteta, komunikacije, prevazilaženja konflikata, elaboracije osećanja i podsticanja njihove ekspresije, kontinuiteta identiteta, problema ponovnog uspostavljanja poverenja u odnosima, osnaživanja prepoznavanjem raznih oblika nasilja i mogućnosti reagovanja u tim situacijama, prepoznavanjem ličnih snaga i podsticanjem pozitivne perspektive budućnosti uz pomeranje lokusa kontrole od spoljašnjeg ka unutrašnjem”.²³

²² Socijalna inkluzija žrtava trgovine ljudima, Slađana Jovanović, Dragan Ćuk Milankov, Marijana Savić, Sanja Kljajić, Nada Šarac, Beograd 2009.,

²³ NVO Atina, dostupno na <http://www.atina.org.rs/images/socijalna%20inkluzija%20zrtava%20trgovine%20ljudima.pdf>

4.3. Pravna pomoć

Pravnu pomoć, takođe prema međunarodnim dokumentima koje je potpisala Republika Srbija i koji je obavezuju, treba da obezbedi država, ali ona od svih pomoći koje treba da pruži žrtvi, najčešće izostaje. Ova pomoć podrazumeva obavešavanje žrtve na samom početku, nakon izbavljanja žrtve iz lanca trgovine ljudima koja su njena prava i dalja procedura, kao i pomoć pri ostvarivanju tih prava i zaštita u postupku protiv trgovca/makroa.

Žrtvi, pravnu pomoć i to besplatno obezbeđuju nevladine organizacije iako za njih ta aktivnost nije besplatna. NVO angažuje advokate po tarifama Advokatske komore Beograda ili na svom platnom spisku imaju pravnike koji pružaju ovu vrstu usluga.²⁴

Uloga pravnog savetnika je veoma važna za žrtvu trgovine ljudima. Nakon traumatičnog događaja koje je preživela kao žrtva, takva osoba i nakon izbavljenja iz lanca trgovine ljudima nailazi na neku vrstu pritiska vezanih za saslušanje i svedočenje protiv okrivljenog, gde se ona ne snalazi, da pri tome ima niz nerešenih pravnih pitanja.

Prvo pravno pitanje jeste rešavanje građansko-pravnog statusa. Veliki broj žrtava nema lična dokumenta, a kao često pitanje se javlja i to da nemaju gde da prijave prebivalište kako bi izvadili dokumenta. Kao posebna grupa lica kod kojih se javlja problem ovakve vrste jesu i žrtve

²⁴ Primer kako NVO Atina konkretno pravno pomaže žrtvama trgovine ljudima: Državljanica Moldavije M.T. je krenula 2000. godine u mesto S. kako bi radila u građevinskoj firmi. Međutim kada je stigla umesto vlasnika firme, sačekao ju je vlasnik kafane B.R. koji joj objašnjava da će u buduće raditi tako što će pružati seksualne usluge i biti striptizeta. Ona to odbija, ali joj B.R. oduzima dokumenta i primorava je fizičkim i psihičkim maltretiranjem da obavlja ono šta joj je rečeno. Nakon nekog vremena M.T. postaje devojka B.R. iprestaje da radi kao prostitutka. U međuvremenu rađa i njegovu devojčicu, ali se i dalje nastavljaju maltretiranja. Nasilje je bilo u tolikoj meri da je intervenisala i policija. M.T. posle određenog vremena odlučuje da potraži pomoć u Skloništu. Pošto je njena želja da se vrati u Moldaviju koraci koje je preduzela NVO su sledeći:

1. Prvo je trebalo ustanoviti šta ima od dokumenata. Kada je ustanovljeno da nema ništa, pribavljena je dozvola za boravak po humanitarnom osnovu, a zatim uz pomoć Međunarodne organizacije za migracije u Beogradu i druga lična dokumenta.
2. Proveravanje kakva je situacija u lokalnom Centru za socijalni rad. Ustanovljeno je da je M.T. sposobna da se stara o detu, dok je u slučaju B.R. odgovor bio negativan. Pošto su bili vođeni i neki krivični postupci protiv B.R. trebalo je ustanoviti koji su to postupci. Ustanovljeno je da je to krivični postupak za nasilje u porodici i nelegalan prelazak granice (u to vreme nije postojalo krivično delo trgovine ljudima). Nastavljena je komunikacija sa Centrom za socijalni rad o mogućnosti da se dogovori sa B.R. o sporazumu o samostalnom vršenju roditeljskog prava M.T., a da će otac deteta moći da je viđa u prostorijama Centra po dogovoru.

koje su strani državljani. Ovaj problem je prvi u nizu koji treba biti rešen kako bi se nastavio proces reintegracije.

Pravni savetnik takođe ima vrlo važnu ulogu prilikom pomaganja žrtvi u prekrivičnom i krivičnom postupku. On joj razjašnjava nedoumice i predočava joj najjednostavnijim jezikom tok postupka i njenu poziciju u istom i pokušava da neutrališe negativne posledice ranijih kontakata sa državnim organima i da se postara da u buduće ne dođe do istih. Takođe je važno da se jasno kaže žrtvi da nije ona ta koja tuži okrivljenog i da joj objasne moguće neprijatne situacije do kojih može doći tokom suđenja (ponekad se čak ide do takvih detalja da se organizuje simulacija suđenja i vežba se kako žrtva treba da se ponaša i šta da kaže).

Pravno savetovanje može biti vezano i za druge životne stvari, a da nije vezano za trgovinu ljudima (postupak) i za to što je ta osoba žrtva trgovine ljudima. Tako npr. to je najčešće savetovanje vezano za porodično pravo, ali i neke druge oblasti prava, takođe pod pravnim savetovanjem se podrazumeva i savetovanje porodice i rešavanje njihovih različitih problema koji mogu da utiču a žrtvu (stambeno pitanje, nasilje u porodici...).

5. Zaključak

Istraživanjem teme o trgovini ljudima dolazimo do zaključka da iako je ova tema aktuelna u Republici Srbiji u poslednjoj deceniji, nije se dovoljno učinilo u zaštiti žrtava trgovine ljudima kako od strane državnih organa tako i od nevladinog sektora. Međutim pomak je vidljiv, s obzirom na trenutak uvođenja ovog krivičnog dela u naše zakonodavstvo. Stepenn interesovanja u pogledu prevencije i zaštite NVO je mnogo veći u odnosu na državne organe. Kao najveći problem vezan za ovo krivično dele jeste nedovoljno informisano stanovništvo kao i predrasude u vezi sa postankom žrtve trgovine ljudima.

Trenutno najveću podršku i pomoć kako u prevenciji tako i u zaštiti žrtava trgovine ljudima pružaju nevladine organizacije, među kojima se izdvajaju Astra i Atina.

Postoje nekoliko vrlo uočljivih problema:

1. Prvi problem je nedostatak skloništa, a naročito skloništa za urgenciju koje je i najbitnije u prvom trenutku za žrtvu nakon izlaženja iz lanca trgovine ljudima, za decu, osobe ometene u razvoju, zavisnike od narkotika ili alkohola i muškarce.
2. Drugi problem koji je možda i ključ uspešnosti najbolje zaštite koja može da se pruži žrtvi je donošenje akta koji bi regulisao saradnju i odnose između državnog i nedržavnog sektora, kako se ne bi stvarala konfuzija ni žrtvi, ali ni drugim učesnicima koji pružaju zaštitu žrtvi. Pritom taj akt treba da bude dostupan javnosti, a ne kao

Memorandum o saradnji Službe za koordinaciju žrtvama trgovine ljudima i nevladinih organizacija, koji niti je dostupan javnosti, niti je obavezujuć za obe strane, a samim tim i ne daje rezultate zbog kojih je nastao.

3. Treći problem se odnosi na nepostojanje jedinstvenog registra o žrtvama koji bi omogućio lakši rad svih organa i organizacija, a i žrtva bi samim tim lakše ostvarivala svoja prava i na nepostojanje razmena informacija između državnih organa i organizacija (najčešće su to policija i Služba) i nevladinih organizacija, pa se tako dešava da Služba ne bude obavještena o žrtvi ili NVO ne bude obavještena o žrtvi.
4. Četvrti problem se odnosi samo na nevladine organizacije, a to je odsustvo saradnje. Iako postoji neka prividna saradnja, ona nije dovoljna i ne doprinosi dobrim rezultatima.
5. Peti problem koji je ujedno i onemogućio da ovo istraživanje bude bolje i objektivnije jeste taj što niko ne istražuje rad samih NVO. Njihov rad je, čini nam se, obavijen velom tajni i svi izveštaji o njihovom radu dolaze upravo od njih samih, a samim tim su u većini slučajeva i neobjektivni. Tako nailazimo u njihovim izveštajima neke programe koje nikada nisu ni primenili ili ih više ne sprovode dok se sva ostala istraživanja o njihovom radu i delima, zapravo zasnivaju na njihovim izveštajima, što dovodi do stvaranja nerealne slike o NVO.

Rešavanjem navedenih problema, kao i stavljanjem ličnih interesa po strani, ali pre svega uz poboljšanje prevencije, došlo bi se do boljih rezultata po pitanju suzbijanja trgovine ljudima u Republici Srbiji.

Literatura

S. Kljajić, V. Jovanović, „*Analiza funkcionisanja Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima*“, Beograd, januar 2011. godine

A.Galonja, S.Jovanović “*Zastita žrtava I prevencija trgovine ljudima u SRbiji, Zajednički program UNHCR, UNODC, IOM za borbu protiv trgovine ljudima u Srbiji*”, Beograd 2011.

V.Nikolić Ristanović, S. Ćopić, S. Milivojević, B. Simeunović Patić, B. Mihić, “*Trgovina ljudima u Srbiji*”, Beograd, 2011.

S. Jovanović, D. Ćuk Mllankov, M. Savić, S. Kljajić, N. Šarac, *Socijalna inkluzija žrtava trgovine ljudima*, Beograd 2009.,

M. Lindgren, V. nikolić- Ristanović, “*Žrtve kriminaliteta- međunarodni kontekst I situacija u Srbiji*”

V. Nikolić Ristanović, S. Ćopić, “*Pomoć I podrška ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji*”, Beograd 2010.

L. Bjerkan, “*Samo moj život*”, Beograd, 2005.

Astra, dvogodišnji izveštaj 2002 -2003,

Astra, dvogodišnji izveštaj 2004 – 2005,

Astra, dvogodišnji izveštaj 2006 -2007,

Astra, dvogodišnji izveštaj 2008 – 2009,

Trgovima ljudima u RS, izveštaj za period 2000 – 2010, Astra, Beograd 2011.

Izveštaj o trgovini ljudima američke ambasade, <http://serbian.serbia.usembassy.gov/sr/key-reports/izvestaj-o-trgovini-ljudima-2011.html>

Ministarstvo unutrašnjih poslova, <http://www.mup.rs/>

Viktimološko društvo Srbije, <http://www.vds.org.rs/>

NVO Novosadski humanitarni centar, <http://www.nshc.org.rs/>

NVO Astra, <http://www.astra.org.rs/>

NVO Atina, <http://www.atina.org.rs/>

NVO Beogradska podrška eksploatisanoj deci I omladini, Beosupport, <http://beosupport.org.rs/>

Wikipedia, „Rehabilitacija“, <http://www.wikipedia.org/>

Ustav RS od 2006 godine, „*Sl. Glasnik RS*“, br 98/2006

Zakon o zdravstvenoj zaštiti, „*Sl. glasnik RS*“, br. 107/2005, 72/2009-dr.zakon, 88/2010, 99/2010 I 57/2011

Zakon o policiji, „*Sl. glasnik RS*“, br. 101/2005, 63/2009- odluke US, 92/2011

Strategija borbe protiv trgovine ljudima u Srbiji, „*Sl. Glasnik RS*“, br. 111/2006

PROTOKOL ZA PREVENCIJU, SUZBIJANJE I KAŽNJAVANJE TRGOVINE LJUDSKIM BIĆIMA, NAROČITO ŽENAMA I DECOM, KOJI DOPUNJAVA KONVENCIJU UJEDINJENIH NACIJA PROTIV TRANSNACIONALNOG ORGANIZOVANOG KRIMINALA, „*Sl. glasnik SRJ*“- *Međunarodni ugovori br. 6/2001*

Zakon o potvrđivanju Konvencije saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, („*Sl. glasnik- Međunarodni ugovori, br. 19/2009*“)